

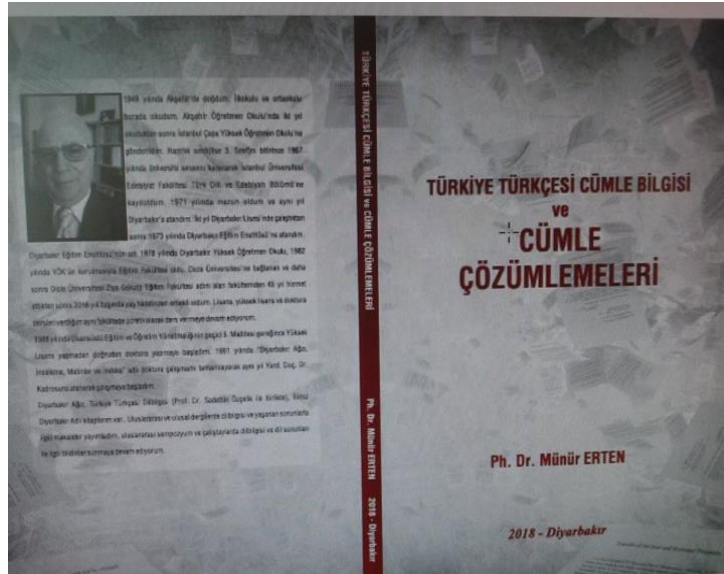
ATSIZ, Mahsun (2020). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi ve Cümle Çözümlemeleri* (Yayın Tanıtma). *Türk Ekini Dil ve Kültür Dergisi*, Sayı 7, s.23-27.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ CÜMLE BİLGİSİ VE CÜMLE ÇÖZÜMLEMELERİ (Yayın Tanıtma)

Mahsun ATSIZ*

ERTEN, Münür (2018). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi ve Cümle Çözümlemeleri*. Ankara: Bizim Büro Matbaacılık.

Günümüzde gerek üniversite eğitimlerinde gerekse Türkoloji araştırmalarında Türkiye Türkçesi ile ilgili kullanılan pek çok kitap ve yayım vardır. Jean Deny¹, Tahsin Banguoğlu², Muharrem Ergin³, Nurettin Koç⁴, Zeynep Korkmaz⁵, Haydar Ediskun⁶, Leyla Karahan⁷ bu noktada akla ilk gelenlerdendir. Özellikle Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* çoğunlukla üniversitelerde temel veya ikincil kaynak olarak

kullanılmakta, kendinden sonraki çalışmalar için örnek teşkil etmektedir. Münür Erten'in bu cümleden sayabileceğimiz *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi ve Cümle Çözümlemeleri* adlı eseri de kullanılan terim ve yöntem bakımından, büyük ölçüde Ergin'in etkisinde yazılmıştır, kitapta kullanılan terimler ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Eski Türk Dili Anabilim Dalı, e-posta: burakatsiz@outlook.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2512-4504>.

¹ (Deny, 1921)

² (Banguoğlu, 2011)

³ (Ergin, 2013)

⁴ (Koç, 1996)

⁵ (Korkmaz, 2014)

⁶ (Ediskun, 2017)

⁷ (Karahan, 2013)

başlıklar –özellikle kelime grupları- çoğunlukla Ergin’in *Türk Dil Bilgisi* kitabına benzerdir. Kitabın içeriğine ve kurgusuna baktığımızda, dikkatimizi çeken ilk husus kitabın bir çalışma kitabı olarak hazırlanışdır. Yazar, kitabın önsözünde kitabın yazılış amacını şöyle dile getirmektedir:

“Dilbilgisi kitaplarında, öğrenilen bilgilerin kalıcı olması, pekiştirilmesi ve bir bakıma sağlamasının yapılması için gereken bölüm, cümle çözümlerinin bol örneklerle yapıldığı bölüm olmalıdır.

Elinizdeki kitap bu amaçla, Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe Öğretmenliği bölümleri ile Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri bölümlerinin müfredatları gözetilerek hazırlandı.” (s. II)

Yazar önsözde dilbilgisi eğitiminde uygulamanın, yani cümle çözümlerinin önemine vurgu yapmış ve çalışmasını hazırlarken dikkat ettiği hususları da belirtmiştir. Böylece hem yazarın ifadelerinden hem de kitabın kurgusundan hareketle çalışmanın odak noktasını, yazılış amacını ve hitap ettiği kesimi açıkça görüyoruz. Yazar kitabının büyük bölümünde *cümle çözümlerine* odaklanmıştır. Çalışmanın birinci kısmında yer alan kelime grupları ve tanımlamalar, okuyucuyu/öğrenciyi ikinci kısım olan *cümle çözümlerine* hazırlayan bir basamak gibidir. Yani uygulamanın yer aldığı cümle çözümlerine geçilmeden evvel, kelime gruplarının iyi anlaşılması gerekmektedir.

Çalışma temel olarak *kelime grupları* ve *cümleler* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Erten kelime gruplarında *1-İsim Tamlaması, 2-Sıfat Tamlaması, 3- Bağlama Grubu, 4-Unvan Grubu, 5-Ünlem Grubu, 6- Sayı Grubu, 7- Tekrar Grubu, 8- Edat Grubu, 9- İsim-Fiil Grubu, 10- Sıfat-Fiil Grubu, 11- Zarf-Fiil Grubu, 12-Kısaltma Grupları* gibi pek çok kelime grubunu incelemiştir. Ayrıca, *İsim Tamlamasının* alt başlığında “Zincirleme İsim Tamlaması” ve “Takısız Tamlama Sorunu”na değinmiş, *Tekrar Grubunu* “Aynen Tekrarlar, Eş Anlamli Tekrarlar, Zıt Anlamli Tekrarlar, Eklemeli Tekrarlar” olmak üzere dört alt başlıkta incelemiştir. *Kısaltma Gruplarının* alt başlığında ise “İlgi Durumu Grubu, Yükleme Durumu Grubu, Yönelme Durumu Grubu, Bulunma Durumu Grubu, Ayrılma Durumu Grubu, İsnat Grubu, Eşitlik Grubu, Araç Birliktelik Grubu, Diğer Kısaltma Grupları”na yer vermiştir. Erten bu bölümde kelime gruplarını önce kısaca tanımlamış, daha sonra ilgili örnekleri sıralamıştır.

İsim Tamlamasında dikkat çeken bazı maddeler şunlardır: “Bir cümle de isim gibi kullanılarak isim tamlamasının tamlayanı olabilir: **Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri emri, mezun oldun** haberi. İsim tamlamasının tamlananı da cümleden oluşabilir: Hocanın **neden iyi çalışmıyorsunuzu.**” (s. 2) Bu tanımlama ve örnekte, isim tamlamasının tamlayan ve tamlanan kısmında cümlelerin de yer alabileceğini görüyoruz.

“İsim tamlaması, +II eki ile sıfatlaştırıldığında iyelik eki düşürülür: güneş şemsiye(si)li adam, eğitim fakülte(si)li öğrenci.” (s. 2) Bu madde ve örnekte, isimden sıfat türeten +II ekinin isim tamlamaları üzerindeki kullanımı gösterilmiştir.

Yazar, akademide tartışma konusu olan *Takısız Tamlama Sorununa* değinmiş, *takısız isim tamlaması* kullanımını eleştirmiştir: “Oysa isim tamlaması saydıkları takısız tamlama örneklerinde iyelik sistemiyle bir bağlanma, tamlayanlarda ise buna bağlı olarak bir 3. tekil kişi zamiri anlamı yoktur. Bu örneklerde, tamlayan durumunda kullanılan isimler kendilerinden sonra gelen isimlerin bir niteliğini

karşılıklar. Tamlananlarına, düştüğü kabul edilen iyelik eklerini eklediğimizde ise anlam kastedilene uymamaktadır: demir kapısı, altın yüzüğü örneklerinde olduğu gibi.” (s. 4)

Diğer kelime gruplarının yer aldığı *Sıfat Tamlaması, Bağlama Grubu, Unvan Grubu, Ünlem Grubu, Sayı Grubu, Tekrar Grubu, Edat Grubu, İsim-Fiil Grubu, Sıfat-Fiil Grubu, Zarf-Fiil Grubu, Kısaltma Grupları* tanımlanarak bu kelime gruplarının örneklerine yer verilmiştir.

Kitapta, Ergin etkisinde veya geleneksel Türkoloji dilbilgisi perspektifiyle yazılan kitaplardan farklı olarak, kelime gruplarında *birleşik isim grubu* ve *birleşik fiil grubu* yer almamaktadır.

Yazar çalışmanın asıl kısmı olan *Cümleleri; Cümlenin Ögeleri, Cümle Türleri, Cümle Çözümlemeleri, +mAktA ve +mAda’lı Cümleler ve Çözümlemeleri, “Gerek”li Cümleler ve Çözümleri* başlıklarıyla incelemiştir. *Cümlenin Ögeleri*nde “yüklem, özne, nesne, zarf tümleci, yer-yön tümleci⁸, cümle dışı unsurlar” tanımlanarak örneklendirilmiştir. *Cümle Türleri* “yüklemine, yapılarına, anlamlarına, yüklemine yerine ve bağlanışlarına” göre beşe ayrılarak incelenmiştir. Yüklemine göre isim ve fiil cümlesi, yapısına göre ise basit ve birleşik cümleler ele alınmıştır.

Çalışmada *Birleşik Cümlelerin* alt başlığında; “Girişik Birleşik Cümleler, Şartlı Birleşik Cümleler, İç İç Birleşik Cümleler, Ki’li Birleşik Cümleler, Karmaşık Birleşik Cümleler” yer almaktadır. Yazar girişik birleşik cümleleri şöyle tarif etmektedir: “ Temel yargının dışında, hangi türden olursa olsun, en az bir fiilimsi grubunu yan yargı olarak alan birleşik cümleye girişik birleşik cümle denir.” (s. 27)

Bu tarife ve örneklere göre fiilimsiler kelime grubu oluşturmadıkça *girişik birleşik cümle*, yani yan yargı oluşturamazlar. Örneğin “ (a) Burası *ziyaret ettiğimiz* bir müze.” cümlesinde “*ziyaret ettiğimiz*” bir yan yargı oluşturmaz. Ancak aynı cümleyi şöyle kurarsak bu fiilimsi, cümle ögesi aldığı için yan yargı oluşturur: “(b) Burası daha önce *ziyaret ettiğimiz* bir müze.” Yani girişik birleşik cümlelerin tarifine bakıldığında, en az bir fiilimsi grubu oluşturması gerekmektedir. Acaba, girişik birleşik cümleler ele alınırken sadece fiilimsi gruplarıyla değil, fiilimsilerle de kullanımı düşünülebilir mi? Söz gelimi yukarıda yer alan (a) ve (b) cümlelerinin ikisinde de fiilimsi vardır ancak (b) cümlesindeki fiilimsiyi, öge aldığı için girişik birleşik cümle olarak değerlendiriyoruz. Buna karşın temel yargılarda, böyle bir koşul ileri sürmemekteyiz; tek cümle ögesi, kelime ya da kelime grubu olması yargı bildirmesi için yeterlidir:

(1) Geldi. (Yüklem)

(2) Ali / geldi. (Özne, Yüklem)

(3) Ali / buraya / geldi. (Özne, Yer-Yön Tümleci, Yüklem)

(4) Ali / buraya / otobüsle / geldi.(Özne, Yer-Yön Tümleci, Zarf Tümleci, Yüklem)

Yukarıda yer alan (1), (2), (3), (4) cümlelerinin hepsi, aldıkları öge sayısı bakımından farklı olsa da basit yargılar bildirmektedir. Öge sayısı, bu bakımdan ayırıcı bir özellik olarak karşımıza çıkmaz. Aynı şekilde aşağıdaki (5), (6), (7) örneklerinde de fiilimsilerin cümle ögesi alıp almamaları yan yargıyı etkilemez, sadece anlam bakımından yargıyla ilgili daha geniş bilgi verebilir:

⁸ Kitabın bazı bölümlerinde *yer tamlayıcısı* terimi kullanılmıştır (s. 9-10).

(5) Bu sınavı *çalışarak* kazandı.

(6) Bu sınavı çok *çalışarak* kazandı.

(7) Bu sınavı belli bir düzen içinde, sıkı sıkıya, her gün, çok *çalışarak* kazandı.

Şartlı birleşik, içe içe birleşik, karmaşık birleşik cümleler tanımlanmış, cümle ögesi olarak kullanımlarına dikkat çekilmiş ve örneklendirilmiştir. Türkiye Türkçesinde *ki*'ler farklı tarihsel gelişime ve semantiğe (*erki, kim*) sahip olduğu için *ki*'li *birleşik cümleler* şöyle açıklanmıştır: “Bir cümlenin “ki” bağlama edatı ile bir temel cümleye bir öge olacak şekilde bağlanmasıyla oluşan birleşik cümleye *ki*'li birleşik cümle denir. Bu özelliği taşımayan *ki*'li cümleler *ki*'li birleşik cümle sayılmazlar. *Ki* edatının kullanıldığı yerler konusunda “Kuvvetlendirme Edatları”⁹ bölümüne bakılmalıdır. *Ki*'li cümle temel cümlenin nesnesi, zarf tümleci veya öznesi olarak kullanılabilir.” (s. 29-30)

Anlamlarına Göre Cümleler “Olumlu Cümle, Olumsuz Cümle, Soru Cümlesi, Ünlem Cümlesi” başlıklarıyla incelenmiştir. *Yüklem Yeri Göre Cümleler* “Kurallı (Düz) Cümle, Devrik Cümle, Kesik Cümle” olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. *Bağlanışlarına Göre Cümleler* ise “Bağımsız Sıralı Cümleler, Bağımlı Sıralı Cümleler, Karma Sıralı Cümleler” olarak irdelenmiştir.

Çalışmanın sonunda yer alan *Cümle Çözümlemeleri* çalışmanın en geniş kısmını ihtiva etmektedir. Yazar bu kısımda oldukça zengin örneklere yer vermiş; örneklerde yer alan bütün kelime gruplarını, cümle öğelerini, cümlelerin yüklem ve yapılarına göre türlerini belirlemiştir. Cümle çözümlemelerinde sadece düz yazı değil, şiir örneklerini de (s. 59 vd. sayfalar) inceleyen yazar, bu şekilde okuyucuya farklı metin çözümlemelerini bir arada görebilme imkânı sunmuştur.

Yazarın *cümle çözümlemeleri* tanımı ve yöntemi şu şekildedir:

“Cümle çözümü yapmak, dilbilgisi bilgilerinin sağlamasını yapmak gibidir. Cümle çözümlerken seslerden eklere, köklere, kelimelere, kelime gruplarına ve nihayet cümle ve cümle türlerine kadar bütün bilgiler kullanılır. Bilgilerinizde eksiklik veya yanlışlıklar varsa cümle çözümlenemezsiniz yada yanlış çözümlersiniz.”

Cümleleri çözümlerken şu dört özelliği göz önünde bulundurmak gerekir: Cümlenin öğeleri nelerdir? Cümlede yargı isim ile mi yoksa fiil ile mi sağlanmıştır ve cümlemiz tek yargı mı yoksa birden fazla yargı mı içermektedir? Cümle öğelerini oluşturan kelime grupları var mıdır? Cümlelerin yüklemelerinin çekim ve çatı özellikleri nasıldır?” (s. 38)

Bu açıklamalarda cümle çözümü yapabilmek için gerekli tümevarımsal hususlar (ses, ek, kök, kelime, kelime grubu, cümle) belirtilmekle beraber, izlenecek yol adım adım gösterilmiştir. Cümle çözümlemelerinde yer alan metinler, açıklamada ifade edilen yolla incelenmiştir.

Yazar cümle çözümlemelerinin son kısmında *+mAktA / +mAdA*'lı cümleler ve çözümleri, “*Gerek*”li cümleler ve çözümlemeleri yer almaktadır. Bu bölümdeki cümlelerin yapı ve anlam önceliğine göre iki şekilde incelenebileceği belirtilmiştir. (s. 116)

⁹ Kitapta müstakil olarak “Kuvvetlendirme Edatları” başlıklı bir bölüm yoktur. Yazar burada muhtemelen *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi* kitabına göndermede bulunmuştur (Özcelik-Erten, 2011: 180).

Sonuç itibariyle dilbilgisi, özellikle cümle bilgisi/sentaks öğretiminin uygulamaya dönük çalışmalar olduğu ve bu uygulamalarla daha iyi kavrandığı düşünüldüğünde, *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi ve Cümle Çözümlemeleri* adlı eserin Türkiye Türkçesi cümle bilgisinin kavranmasında önemli bir çalışma olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bu eser, üniversitelerde hem öğrencilerin hem de akademisyenlerin gerek ders kitabı gerekse akademik kaynak olarak kullanabileceği önemli bir çalışmadır. Bu değerli çalışmayı bizlere kazandıran hocamız Münür Erten'e teşekkür ediyor ve bu eserin Türkoloji camiasına hayırlı olmasını diliyoruz.

Kaynakça

- BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DENY, Jean (1921). *Türk Dil Bilgisi, Çev. Ali Ulvi Elöve (1941)*. Haz. Ahmet Benzer (2012), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ERGİN, Muharrem (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- ERTEN, Münür (2018). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi ve Cümle Çözümlemeleri*. Ankara: Bizim Büro Matbaacılık.
- KARAHAN, Leylâ (2013). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOÇ, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin; ERTEN, Münür. (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.